

Osmanlı'da Eğitimin Modernleşme Hareketleri: Dönemin Çocuk Mecmualarında Eğlence ve Eğitim Yaklaşımları (1869-1922)

Modernization Movements on Ottoman Education: Entertainment and Education Perspectives of The Period's Child Periodicals (1869-1922)

İsmail KÖSE*

ÖZ

Eğlendirerek öğretmek ve eğitmek, çocuklara yönelik neşriyatın temel amaçlarından biridir. Eğlence kültürünün eğitimle bütünleşebilmesi ancak çocuk düşünce yapısının derinlemesine analiziyle mümkün olabilecek bir kavramdır. Tanzimat sonrası modernleşmesi ekseninde eğitim alanında önemli yenilikler uygulamaya konulmuş zikredilen doğrultudaki faaliyetler içerisinde çocuk neşriyatı da kendisine yer bulmuştur. Uzun süreli yayınların yokluğuna rağmen 1869-1922 yılları arasındaki 53 yıllık dönemde çocuklara yönelik, büyük kısmı çocukların ilgisine yoğunlaşarak eğlendirirken eğitime odaklı bir yaklaşım benimseyen40 mecmua tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı eğitiminin modernleşme sürecinde 15 sayı yayında kalmayı başarmış ya da çağdaşları arasında ayırt edici yayın politikasına sahip çocuk mecmuaları seçilerek, bu mecmualar üzerinden dönemin çocuklara yönelik eğitim, ilgi odağı ve eğlence kültürünün analizi amaçlanmıştır. Çalışmada, süreli yayınların eğitim ve eğlence kültürü, medya iletişim metotları, müfredat, eğlence ve çocuk eğitimi dikkate alınarak ilgili literatür taraması yapılmış, çocuklara yönelik Osmanlıca gazetelerin orijinal nüshaları incelenerek bir yargı oluşturulması hedeflenmiştir. Çalışmanın temel amacı, dönemin çocuk mecmualarındaki eğitim ve eğlence kültürü motiflerini ortaya çıkartırken, eğlendirme ile eğitim arasındaki karşılıklı etkileşimi tespit etmektir. Osmanlı modernleşmesinde batılı tarzda eğitime ve çocuklara hitap eden neşriyata yönelik ilk faaliyetler 1869 yılı gibi dönemin dinamikleri içerisinde oldukça geç bir tarihte, Tanzimat'tan 30 yıl sonra başlayabilmiştir. Bahse konu realite göz önünde bulundurularak çalışmada, çocuklara yönelik neşriyatın dönemin siyasi gelişmeleri, Osmanlıcılık politikaları ve eğitimde yenilik faaliyetlerinin ekseninde şekillenmesi analiz edilmiş, analizlerde kitle iletişim araçlarının son dönemde kaydettiği ilerlemenin sağladığı imkânlardan yararlanılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Çocuk, Çocuk mecmuaları, Neşriyat, Eğlence, Eğitim, Tanzimat

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi Yıl:2015 Cilt:18 Sayı:2 ss.137-163 **Makale Gönderim Tarihi:** 11/01/2016 - **Kabul Tarihi:** 14/01/2016

* Yrd. Doç. Dr., ismailkose@hotmai.com

ABSTRACT

One of the basic aims of child publications is to educate while entertaining. Only way to much up with education, entertainment culture needs an intimate analyze of child imagination. Throughout modernization process during post-Tanzimat Verdict (Ottoman reorganization process 1839) eravital renovations were put in force, child publication also find a way to develop among these said renovative activities. Despite lack of long-lasting publications, number of child periodicals published during 53 years period between 1869-1922 establishable child periodicals' number is 40 and most of them tried to attract child sympathy and educate while entertaining.

In this study, throughout Ottoman education system's modernization process child periodicals which could have reached at least 15 issue or having distinctive publication policy among their contemporaries have been selected. By analyzing these periodicals it is aimed to unearth the era's focus on education sympathy, entertainment and education culture. In the study, to handle an idea on periodicals' education and entertainment culture, media communication methods, curriculum, entertainment and child education first of all a literature search was done. Basic aim of the study, while unearthing education and entertainment culture of child periodicals published at that era is to determine interactivity between entertainment and education. In Ottoman modernization initial activities addressing education and child publication could have started 30 years after the proclamation of Tanzimat Verdict in 1869 a relatively late date of the periodical dynamics. This paper keeping in mind these reality, try to analyze formation of child publication under effects of period's political developments, Ottomanism policies and renovation activities addressing education. Analyses were arranged due to means provided by communicative developments of present day.

•

KEYWORDS

Children, Publication, Periodicals, Entertainment, Education

GİRİŞ

Tanzimat Fermanı (1839) sonrası hızlandırılan modernleşme faaliyetleri kapsamında eğitimde yenileşme ve batılılaşma çalışmalarının köşe taşı kabul edilebileceken önemli gelişme 1869 yılında yürürlüğe konulan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Zikredilen Nizamnameyle Osmanlı'da eğitim batılı tarzda ilk defa kademelendirilmiş ve yenilikçi bir düzene sokulmuştur (Somel, 2010: 118-119). Nizamname'nin eğitime getirmiş olduğu çok sayıda yeniliğin yanında çocukların eğitim gördüğü ilk (sıbyan/mahalle mektepleri) ve daha sonra oluşturulan orta (rüştüye) okul eğitiminde de ileriye yönelik değişiklikler yapılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1993: 67-68, 76-77; Kara ve Birinci, 2005: 7-14). Çocuklara hitap eden mecmua neşriyatı da zikredilen Nizamname ile aynı yılda başlamıştır.

Çocuklara yönelik yayınlar yetişkinlerden farklı olarak bir konu hakkında haber vermekten ziyade eğitirken eğlendirmeyi hedeflerler (Bilici, 2014: 152). Milletlerin gelişmesi iyi yetişmiş, eğitilmiş ve terbiye edilmiş nesiller ile mümkündür. İçinde yaşanan dönemin çocukları gelecek nesillerdir. Dolayısıyla çocukların eğitilmesi aynı zamanda geleceğin şekillendirilmesidir (Koçer, 1992: 1-3). Bu gerçeğin geç de olsa farkın varan Osmanlı idarecileri eğitimde yenileşme ve batılılaşma çalışmaları kapsamında çocukların eğitimine özel önem vermiştir (Uyanık, 2009: 72). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın getirmiş olduğu yenilik hareketleri içerisinde emeklemeye başlayan çocuk neşriyatı dönemin şartlarından etkilenmekle birlikte genellikle eğlendirirken eğitmeyi ve öğretmeyi amaçlamıştır.

Yazılı materyaller çocuklara yönelik eğitimin en önemli araçları arasındadır ve matbaanın keşfinden itibaren bu alanda hızlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Amaç, kolaylıkla çoğaltılabilen yazılı eserler yoluyla çocukların zihin dünyasına nüfuz edebilmek ve onları eğlendirirken meraklarını teşvik ederek hem eğitmek hem de yeni bilgiler öğretmektir (McGuire ve Smith, 1948: 113). Çocuklara yönelik yayınlar çocuğun psikolojisi, bilişsel dünyası ve dil gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle süreli yayınlar eğlendirirken eğittiği, çocuğun ilgi ve yeteneklerini keşfetmesine katkı sağladığı ve okulda öğrenilen bilgileri pekiştirdiği için özel önemdedirler (Ungan ve Yiğit, 2014: 185-186; McGuire ve Smith, 1948: 113). Çocuklara yönelik eğitici ve eğlendirici anlayışlı bir okuma aracı olarak Avrupa'da neşredilen ilk süreli yayın 1722 yılında basılan "*Leipziger Wochenblatt für Kinder*" adlı Almanca mecmuadır (Ungan ve Yiğit, 2014: 185). Osmanlı topraklarında yaşamakta olan

çocuklara yönelik eğitici ya da eğlendirici yayınlar ise bu tarihten ancak 147 yıl sonra yayın hayatına başlayabilmiştir.

Çocuklara yönelik neşriyat hem bu geç adaptasyona bağlı gecikmeden hem de divan edebiyatı dahil zikredilen döneme kadarki edebi çalışmalarda yer bulamamış olmaktan olumsuz etkilenmiştir. Oysa bu dönemden çok daha önce Osmanlı coğrafyasında yaşamakta olan gayrimüslimlerin bazıları renkli olmak üzere çocuklara yönelik yayın zenginliği dikkat çekmektedir. “Gayrimüslim” kavramı İmparatorluk topraklarında yaşayan Müslüman olmayan bütün grupları kapsamaktaydı (Özdemir, 2012: 118) . Örneğin, Misyoner Joseph K.Greene’nin vermiş olduğu bilgiye göre; Osmanlı Devleti topraklarında faaliyet gösteren Protestan misyonerler İstanbul’da haftalık bir mecmua çıkartıyorlardı. Mecmua üç farklı alfabede, Ermeni, Yunan ve Osmanlı Alfabelerinde Türkçe basılıyordu. Mecmuanın Ermenice basımı 1846, Ermeni harfleri ile Türkçe basımı 1858 ve Yunan harfleri ile Türkçe basımı 1872 yılında başlamıştı. İlk sayfada ahlaki ve dini makaleler, ikinci sayfada eğitici yazılar, üçüncü sayfada yerli görüşler ve dördüncü sayfada güncel siyasi haberlere yer verilmekteydi. Mecmua, tüm Osmanlı topraklarındaki abonelere posta yoluyla gönderilmekteydi. Bu mecmuaların yanında çocuklara Protestanlık propagandası yapılabilmesi için aylık resimli ek mecmualar çıkartılıyordu. Haftalık mecmuaların dillerinde çıkan aylık yayınlar, ek olarak Bulgarca da yayınlanıyordu (Baptist Missionary Magazine, 1875: 119). Greene, raporunda çıkarmakta oldukları mecmuaların ismi hakkında bilgi vermemekte fakat neşriyattaki etkinliklerinden övünmektedir.

Yukarıda da zikredildiği gibi Tanzimat Dönemi ve 30 yıl sonra hayat bulan çocuk neşriyatı Osmanlı’nın son devresine denk gelmektedir. 1869 yılı itibarıyla başlayan ilk teşebbüsler ciddi bir boşluğu doldurmakla birlikte ihtiyacı karşılamak için yeterli olamamıştır. Çocuk mecmuaları, posta ücreti zam olunmak üzere İstanbul dışındaki şehirlere de gönderilmiştir. Okulların tatil olması nedeniyle, çocukların eğitimini aksatmamak amacıyla yayınlarda genellikle Perşembe ya da Cuma günleri tercih edilmiştir. Çocuklara yönelik ilk eğitici yayının, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nden bir buçuk ay sonra, 15 Ekim 1869 tarihinde dört sayfa olarak neşredilen *Mümeyyiz* isimli haftalık mecmua olduğu bilinmektedir. Çocuk mecmualarının bazıları künyelerinde kendilerini “gazete” olarak tanımlamıştır. Bu çalışmada yeknesaklığın sağlanabilmesi için ele alınan dönemdeki tüm süreli yayınlar “mecmua” şeklinde isimlendirilmiştir.

Bu çalışmada Tanzimat'ın ilanından sonra uygulamaya konulan yenileşme ve batılılaşma çalışmaları içerisinde, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ilanından bir buçuk ay sonra başlayarak Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede İstanbul ve Selanik'te Türkçe yayınlanan eğlendirirken eğitmeye yönelik çocuk mecmualarının genel bir değerlendirmesi yapılarak, mecmuaların eğlence ve eğitim yaklaşımı tahlil edilecektir. Amaç, çocuklara yönelik matbu eğlence ve eğitim kültürünü açığa çıkartarak, İmparatorluğun son yüzyılında ivme kazanan batılılaşma çalışmaları, Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanları ile Maarif-i Umumiye Nizamnamesi sonrasındaki düzenlemelerin söz konusu kültürün oluşumuna etkisini dönemin siyasal gelişmeleri ışığında tespit etmektir. Çalışmada çocuklara yönelik öğretim ve eğitim ile eğlence kültürünü önce çıkaran İstanbul'da ve Selanik'te neşredilen, çocuk mecmualarının genel bir yaklaşımla ele alınacaktır.

Ele alınan dönemde süreli yayınların, teknik imkânların kısıtlı olması, seri savaşlar ve toplumsal hareketler nedeniyle sistematik yayın yapma imkânları bulunmadığından, en az 15 sayı yayında kalabilmiş ya da çağdaşları içerisinde ayırt edici özelliğe sahip yayınlar incelenmiştir. Araştırma konusu dönem içerisinde *Sadakat* (1875) 6, *Arkadaş* (1876) 13, *Çocuklara Arkadaş* (1881) 12, *Çocuklara Talim* (1887) 9, *Hür Çocuk* (1918) 3 ve *Lâne* (1919) 3 sayı olarak neşredilmiştir. Söz konusu altı mecmua dönemlerindeki ayırt edici yayın politikaları, vurgu odağı ve eğlence ile eğitim yaklaşımları göz önünde tutularak çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma kapsamındaki çocuk mecmuaları; başlık, künye, yayın amacı, ayırt edici özellikler, vitrin, konu ve başlık dizilimi, yayın politikası, düz ve gönderme anlam ve vurgu odağı eğlence ve eğitim kültürü ekseninde irdelenmiş, genel tespitine çalışılmıştır. Çalışmanın literatür taramasında çocuk neşriyatı ile ilgili doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan zengin bir neşriyatın varlığı tespit edilmiştir. Çalışma yöntem olarak, birincil kaynak çocuk dergileri incelenerek hazırlandığı, eğlence ile eğitim kültürü odak noktası olarak alındığı ve kapsam eğlence-eğitim etkileşimiyle sınırlı tutulduğu için söz konusu literatürün tamamının çalışmada kullanılması mümkün olmamıştır.

1.1. Tanzimat Dönemi Yenileşme ve Batılılaşma Hareketleri: Çocuk Mecmualarında Eğlence ve Eğitim

Osmanlı Devletinin edebî kültüründe çocuklara yönelik ilk kayda değer mecmua daha önce de ifade edildiği gibi *Mümeyyiz*'dir. *Mümeyyiz*, Tanzimat'ın ilanından 30 yıl sonra yayın hayatına başlamış, ilk sayısı 15 Ekim 1869 tarihinde neşredilmiştir. Matbu Arap alfabesiyle Türkçe siyah-beyaz neşredilen

Mümeyyiz'in (15 Ekim 1869: 1) her sayısı farklı renk kâğıt üzerine basılmıştır. İlk sayının kâğıt rengi kırmızı, ikincininki gri ve üçüncününki turuncudur (*Mümeyyiz*, 15, 22, 29 Ekim 1869: 1, 2, 3). *Mümeyyiz* Cuma günleri haftada bir Asma Altında Camlihan Matbaası'nda basılmaktaydı ve dili oldukça ağırdı. Mecmuanın ikinci sayısında bu duruma dikkat çekilerek, Osmanlı lisanının; Arapça, Farsça ve Türkçe karışımından meydana geldiği ve mecmuanın kolay anlaşılabilmesine çalışılacağı kaydedilmiştir. İlk sayfadaki künye kısmında “çocuklara mahsus gazetedir” notu vardır ve bir senelik üyeliğin kırk kuruş olduğu belirtilmiştir. Giriş kısmı bir dua satırı ile açıldıktan sonra çocuklukta alınacak olan terbiyenin öneminden bahsedilmiştir. Giriş yazısı, çocuklardan daha ziyade ebeveynlere yönelik tavsiyelerden oluşmaktadır. İlk sayıda özellikle ecnebi memleketlerdeki çocukların sekiz-dokuz yaşlarında okuma alışkanlığı kazandığı ve bu alışkanlığın Türk çocukları tarafından da kazanılması gerektiği vurgulanmıştır (*Mümeyyiz*, 15 Ekim 1869: 1).

Mecmua No 1: *Mümeyyiz*, 15 Ekim 1869, S. 1

Mecmuanın ilk iki sayfası tavsiyelere ayrılmış, üçüncü sayfada bir kıssaya yer verilmiştir. Hikâye, Halife Harun Reşit'in hayat hikâyesidir. *Mümeyyiz* (15 Ekim 1869: 1), üçüncü sayfada yer alan bu öyküye kadar ebeveynlere öğüt ve tavsiyelerde bulunan bir eğitim mecmuası hüviyetindeyken, Harun Reşit'in hayat hikâyesi ile çocukların ilgisine odaklanılırken, onlara iyi alışkanlıklar da kazandırılması ve meraklarının diri tutulması amaçlanmıştır. Mecmuanın son konusu sıbyan/mahalle ve rüştiye mekteplerinin ıslahı ile ilgilidir ve falaka başta olmak üzere okullardaki bazı uygulamalar eleştirilmiştir. Görüldüğü gibi *Mümeyyiz*, eğlendirme ve eğitmenin yanında çocukları ilgilendiren haberlere de yer vermeyi tercih etmiştir. Güncel bilgilerle okuyucu kitlesinin ilgisinin canlı tutulması amaçlanmıştır. *Mümeyyiz*, aynı adla yayınlanan gazetenin eki olarak Cuma günleri çıkmaktaydı.

Dilinin ağırlığına rağmen *Mümeyyiz* oldukça sade bir mecmuadır. İçerisinde resim ya da karikatürize anlatım yoktur. Genellikle ilk sayfalarında nasihat ve öğütler, sonraki sayfalarında ise değerlendirme yazıları ile hikâyeler yer almıştır. İkinci sayıda doğrudan çocuklara nasihat edilerek “vaktin haylazlıkla değil, okuma ile geçirilmesi” tavsiyesinde bulunulmuştur. İkinci

sayının üçüncü sayfasındaki hikâye bu sefer doğrudan çocuklara hitap ederek, çocukların meraklarının arkasından gitmelerini öğütlemekteydi. Bu sayıda da duaya yer verilmiştir (Mümeyyiz, 22 Ekim 1869: 2). İkinci sayının en önemli özelliği, ilk sayının yayınlanmasından bir hafta sonra, mecmuaya okuyucu mektuplarının ulaşması ve bu mektupların bazılarının tıpkıbasım yayınlanmasıdır.

Mümeyyiz'in(22 Ekim 1869) ikinci sayısının son kısmında bir de teşekkür bölümü yer almaktadır. Burada Beyoğlu'nda basılan Fransızca ve Rumca gazetelerin, çocuklara yönelik yayınlanan kırmızı kâğıt üzerine basılı ilk sayıdan övgüyle bahsedildiği, mecmuaya gösterilen alakaya teşekkür edilmiştir. İkinci sayıdan iki hafta sonra, 5 Kasım Cuma günü yayınlanan üçüncü sayıda sayfa adedi sekize çıkartılmış, içerik zenginleştirilmiştir(Mümeyyiz, 5 Kasım 1869: 3). Toplam 49 sayı olarak yayınlanan ve çocuk mecmuaları içinde en uzun süreli yayınlardan bir tanesi olan *Mümeyyiz*'in son sayısı 15 Ekim 1870 tarihidir. Son sayının ilk sayfasında Veli adında bir balıkçı çocuğunun hikâyesine yer verilmiştir (Mümeyyiz, 15 Ekim 1870: 49).

Mümeyyiz'den itibaren çocuklara yönelik süreli yayınlarda uzun süreli bir

Mecmu No 2: Sadakat, 23 Nisan 1875, S. 5

kesinti yaşanmıştır. Beş yıl sonra, 23 Nisan 1875 Cuma günü çocuklara yönelik ikinci ciddi mecmua *Sadâkat* yayın hayatına başlamıştır. İki varak, dört sayfa olarak yayınlanan *Sadâkat*'in künyesinde “Etfâl’e [çocuklara]mahsus gazetedir” ibaresi yer alıyordu(11 Nisan 1875: 1). *Sadâkat*'in ilk sayısı Cuma günü çıkmıştır ve tüm sayıları yanık turuncu renk kâğıda basılmıştır. İdare merkezi ve basıldığı matbaa Babıali’de bulunuyordu ve *Mümeyyiz* ile benzer şekilde bir nüshası 10 para, yıllık aboneliği yirmi, altı aylık ise on kuruştur. Yine künyesinde yer alan notta “çocuklara ait kitap ilanlarından başka ilan yayınlanmayacağı” bildirilmiştir. Aynı ilan

Sadâkat'in devamı olan *Etfâl*'de (4 Haziran 1875: 1)de yer almıştır. *Sadakat*'ın dili *Mümeyyiz*'e göre daha sade, rengi açık kırmızıdır ve bir nüshası 10 para, bir senelik aboneliği 20 kuruştur. *Mümeyyiz* ile benzer olarak *Sadakat* (23 Nisan 1875: 1) da dört sayfadır, fakat tüm sayıları aynı renk kâğıda basılmıştır. Yayın hayatı uzun sürmeyen *Sadâkat* tercüme ağırlıklı yazılara yer vermiştir.

Sadâkat'in (11 Nisan 1875: 2) ilk sayının mukaddime kısmı “çocuklar !” hitabıyla başlamıştır ve “Hükümet'ten izin alınarak” yayına başlandığı ve “gazetede sadece çocukları ilgilendiren şeylerin” yer alacağı bildirilmiştir. İlk sayıda İbrahim Şinasi'nin birkaç yıl önce yayınlanmış olan *Durub-u Emsal* adlı kitabı tanıtılarak, kitaptan birkaç örnek verilmiş ve Türkçe'nin önemine değinilmiştir. Eğitim amaçlı bu yazıda İbrahim Şinasi'nin kitabının girişinde bulunan “durub-u emsal ki... dilinde olduğu milletin mahiyet-i efkârına delalet eder” sözüne dikkat çekilmiştir (Sadakat, 11 Nisan 1875: 2).

Sadâkat'in ikinci sayısı bir hafta sonra, 29 Nisan'da yine Cuma günü yayınlanmıştır. İkinci sayıda yer alan ihtarda çocuklara matbaadaki yoğunluktan dolayı *Sadâkat*'in (29 Nisan 1875: 2) artık Pazar günleri yayınlanacağı bildirilmiştir. İkinci sayının yine iki varak, dört sayfa basılan mukaddime kısmı teşekkür ile başlamıştır ve bir hafta önce 23 Nisanda 1.500 adet basılan ilk nüshanın hemen satılarak 1.000 nüshalık ek baskı yapılmasına ihtiyaç duyulduğu kaydedilerek, beklentileri aşan ilgiye teşekkür edilmiştir. Bu ifadedden İstanbul halkının *Mümeyyiz*'den beş yıl sonra yayınlanan ilk çocuk dergisine kayda değer ilgi gösterdiğini ve *Sadâkat*'in (30 Mayıs 1875: 6) ilk sayısına umulandan daha fazla rağbet edildiğini öğrenmekteyiz. *Sadâkat*'in bu isimle yayınlanan altıncı sayısı 30 Mayıs 1875 tarihtir.

Sadâkat, altıncı sayısından itibaren *Etfâl* adını alarak bağımsız bir mecmua hüviyeti kazanmıştır (<http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2013-06/okuma.html> [12.07.2015]). “Tıfil”ın çoğulu olan “*Etfâl*” çocuklar anlamına geldiği için, *Hazine-i Etfâl*'den sonra adında “çocuk” bulunan ilk mecmuadır. *Etfâl*'in dili *Sadâkat*'tan daha ağırdır, *Sadâkat*'in devamı olarak 4 Haziran 1875 Cuma günü yayınlanan ilk sayısı yedi numaralıdır, basıldığı yer Babalı'dedir fakat matbaası farklıdır. *Sadâkat* ile aynı renk kâğıda iki varak, dört sayfa şeklinde basılmıştır ve künye bilgileri ile fiyatı birkaç küçük değişiklik hariç *Sadâkat* ile aynıdır. Yayın günü Pazar değil Cuma'dır. *Etfâl*'in (9 Temmuz 1875: 12; 18 Eylül 1875: 23) ilgi çekici özelliklerinden bir tanesi ilk baskıdan sonra hemen her sayısının bir sayfasında anlatılan eğitici ve ilgi çekici öyküleri karakterize eden resimler bulunmasıdır. Mesela 12. sayının dördüncü sayfasında bir yanardağ resmi, 23.

Mecmua No 3: *Etfal*, 4 Haziran 1875, S. 7

sayının ikinci sayfasında yıldırım çarpmış bir adam ve dördüncü sayfasında balina avı resimleri bulunmaktadır (*Etfal*, 10 Temmuz 1875: 12; 25 Eylül 1875: 23). Mecmuada yer alan resimlerin ve öykülerin büyük kısmı batı menşelidir. Zira zikredilen tarihte coğrafi imkânsızlık nedeniyle Osmanlı Devleti sularında balina avcılığı yapılmamaktaydı.

Toplam 16 sayı yayınlanan *Etfâl*'in (4 Haziran 1875: 1) önsözü selefî *Sadâkat*'ten farklı olarak "Besmele" ve "Rabbiyesir" duası ile başlamaktadır. Sadece ilk baskıda bulunan bu uygulama sonraki sayılarda tekrarlanmamıştır. Mukaddimedeki ilk ifade, "ey eftâl-i vatan [ey vatanın çocukları]" şeklindedir, ilk iki sayfada çocuklara ilim öğrenmeleri için öğütler verilmiştir ve daha önceki çocuk mecmualarından farklı olarak hikâye edilen konular soru cevap şeklinde ele alınmıştır (*Etfal*, 4 Haziran 1875: 1-2).

Etfâl ile aynı dönemde yayınlanan diğer mecmua *Arkadaş*'tır. *Arkadaş*'ın ilk sayısı 10 Ekim 1876 Pazartesi günü yayınlanmıştır. Künye kısmı kendisinden önceki mecmualardan daha detaylıdır. Muharriri ve imtiyaz sahibi

Mecmuası No 4: Arkadaş, 9 Ekim 1876, S. 1

19. yüzyılın önde gelen çocuk edebiyatçısı, Mehmet Şemseddin, Müdürü Tevfik Bey'dir. Mehmet Şemseddin, "Şemsi" mahlasını kullanmaktaydı (*Arkadaş*, 9 Ekim 1876: 1). *Arkadaş* (10 Ekim 1876: 1)), Batılı anlamdaki ilk çocuk yayınıdır ve Avrupa'daki gelişme ve icatlar hakkında okuyucularına eğitici bilgiler vermekte ve Babıali Kırkanbar Matbaasında basılmaktaydı. Dili ve diğer mecmualardan farklı olarak her sayfada üç sütun şeklinde düzenlenen mizanpajı sadedir, imlada bazı yeniliklere yer verilmiştir.

Arkadaş'ın (10 Ekim 1876: 1) bir nüshası 20 para, seneliği 20 kuruş idi. Altı ve üç aylık abonelik tercihi yoktu, 2 varak, dört sayfa olarak basılmaktaydı. Her sayısında mutlaka bir hayvan ya da yeni icat edilen araç tanıtılıyordu. İlk sayının mukaddimesindeki hitap "çocuklar" ya da bu anlama gelen bir kelime değil, "beyler, "efendiler" şeklindedir. Mukaddimede dikkati çeken diğer ayrıntı, daha önceki çocuk mecmualarının ihtiyaçlara cevap veremedikleri için eleştirilmesi, çocuk mecmualarının gerekliliğinin açıklanmasıdır. *Arkadaş*'a (10 Ekim 1876: 1) göre çocuklar, büyüklere benzer şekilde yemeye, içmeye, giyinmeye ihtiyaç

duydıkları gibi, kendilerine yönelik bir yayına da ihtiyaç duymaktadırlar. Mukaddime'den sonraki başlık, “ahlak”tır.

Arkadaş (10 Ekim 1876: 1), Türkçe kökenli kelimeler kullanmaya özen gösteren bir mecmuadır ve ilk sayının girişinde “ahlak”ın Türkçesi'nin “huy” olduğu belirtilmiştir. Çağdaşı ve kendisinden önceki diğer çocuk mecmuaları ile benzer şekilde *Arkadaş*'ın ikincisayısında (17 Ekim 1876: 2) da hikâye bölümü vardır ve diğer mecmualardan farklı olarak ikinci sayıda “tarih” bölümü, dördüncü sayfada “eğlence” bölümü ile resimli şimendifer [tren] tanıtımı, en sonda ise çeşitli konuların ele alındığı “öteberi bölümü” yer almıştır. Eğlence kısmında Sırp bir esirle Osmanlı askeri arasındaki konuşma nükteli bir dille nakledilmekteyken, “öteberi” bölümünde özlü sözlere ve kısa menkıbelere yer verilmiştir. *Arkadaş*'ın (10, 17 Ekim 1876: 1, 2) her sayısında mutlaka bir icat ve insan ya da hayvanatın resimli tanıtımı yapılmaktaydı. Resimli sayfalar ve ilgi çekici anlatım tekniği eğitirken eğlendirmeye yönelik yayın politikasını göstermektedir. İlk sayıda insan ve şimendüfer (tiren) tanıtımı yapılmışken, bir hafta sonra yine Pazartesi günü yayınlanan ikinci sayıda aslan ile buharlı vapurun tanıtımı yapılmıştır.

1.2. Osmanlı Rus Savaşı (1877-78) Sonrası Çocuk Mecmualarında Eğitim ve Eğlence Kültürü

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda en fazla toprak kaybettiği ve ekonomik durumunu zorlayacak derecede savaş tazminatı ödemeye mecbur kalarak yapısal sarsıntılar geçirdiği savaşlar dizisinin en önemlilerinden bir tanesi, “93 Harbi” olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Bu savaşta ağır bir mağlubiyet alınmış, Balkanlar'daki yenilgiler sonrasında Rus orduları İstanbul'u işgal tehdidiyle Yeşilköy'de karargâh kurmuştur. Zikredilen gelişme kaçınılmaz olarak İmparatorluk'taki milliyetçilik akımlarını hızlandırmış, bu durum çocuklara yönelik mecmualara da yansımıştır. Çocuk mecmualarına yansıyan bir diğer gelişme de, 93 Harbi sonrasındaki I. Meşrutiyet Dönemi'nin getirmiş olduğu kısa süreli özgürlükçü ortam ve sonrasında II. Abdülhamit'in, dönemin şartları gereği, 1908 yılına kadar sürecek sıkı kontrol uygulamalarıdır. Çocuk mecmuaları birkaç kısa süreli istisna hariç, tabiatı gereği siyasi iradeyi eleştirmekten uzak durmuşlardır. Ayrıca ilginç bir şekildeülkenin gerçeklerinden çok uzak kalarak, genellikle dönemlerindeki tarihi gelişme ve hadiseleri görmezden gelmiş,büyük orandasavaş dönemlerinde bile eğlendirirken öğretme ve eğitme temelli yayın politikalarını değiştirmemeye çalışmışlardır.

II. Abdülhamit, Berlin Antlaşması (1878) sonrasında dağılmakta olan İmparatorluğu bir arada tutabilmek için, matbuada, eğitime ve Osmanlı milliyetçiliğine özel önem vermiştir. Belirtilen politika sebep sonuç ilişkisi içerisinde, Müslim ve Gayrimüslim Osmanlı toplumunun sosyal, kültürel, siyasal, eğitim ve eğlence hayatını şekillendirmiştir (Koçer, 1992: 164-168) Doğal olarak Osmanlı coğrafyasındaki çocuk mecmualarının eğlence ve eğitim kültürü ile içeriği bu gelişme ve toplumsal dönüşümlerden yakından etkilenmiştir. Çocuk mecmualarındaki muhteva yoğunluğu ile eğlence ve eğitim kültürü incelenirken, 93 Harbi esnasındaki Rus işgal tehditleri, vatanseverlik duyguları ve II. Abdülhamit döneminin kendine özgü şartları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

93 Harbi ertesinde, *Arkadaş*'tan dört yıl sonra, ilk sayısı 22 Ekim 1880 tarihinde yayınlanan *Bağçe [Bahçe]*(22 Ekim 1880: 1), yukarıda zikredilen dönemin ilk ciddi çocuk mecmuasıdır. *Bahçe*, kendisinden önceki çocuk mecmualarının eğitim ve eğlence amaçlı yayın yöntemini takip etmiş, fakat yeni dönemin şartlarından da etkilenmiştir. Belirtilen durum, ilk olarak mecmuanın fiyatında ve künyesinde görülmektedir. Selefleri iki varak dört sayfa, ortalama 20 paraya satılırken, *Bahçe*'nin ilk nüshaları dört varak sekiz sayfa şeklinde 40 paraya satılmış, sayfa sayısı değiştirilmemiş fakat fiyat daha sonra 20 paraya indirilmiştir. 12. sayıdan itibaren ismi, bahçe resmi ile süslü antetten oluşan motif içine yerleştirilmiştir (Bahçe, 7 Ocak 1881: 12). *Bahçe*'yi (22 Temmuz 1881: 40) kendinden önceki mecmualardan ayıran en önemli farklardan bir tanesi de sayfa numaralarının her sayıda yeniden başlamayıp, kitap şeklinde bir önceki sayıdaki numaradan devam etmesidir. 22 Temmuz 1881 Cuma günü basılan 40. sayının son sayfa numarası 320'dir.

Mecmua No 5-1: Bahçe, Antet Örneği, 7 Ocak 1880, S. 12

Mecmuanın künyesi ise, seleflerinden bariz şekilde daha ayrıntılıdır. Eğitim ile eğlenceyi birlikte neşretmeyi hedefleyen ve 1880-81 yılları arasında toplam 40 sayı yayınlanan *Bahçe* (22 Ekim 1880: 1), yayın politikasının yanında görünüm olarak da ilk Avrupai mecmuadır. Fransızca öğretmeye yönelik yazıların yanında Batı dillerinden çevrilen hikayelere de yer verilmiştir (Okay, 1999: 53). *Bahçe*'nin yayın hayatına başladığı dönemde Avrupa'da

yüzlerle ifade edilebilecek sayıda çocuk mecmuası ve gazetesi yayınlanmaktaydı.

İlk sayıda yer alan mukaddimede, matbuatın öneminden bahsedilerek; mecmuada çocuklar ve merak eden büyükler için ilim, fen ile edebiyat bölümlerinin bulunacağı belirtilmiştir. Mukaddimenin son kısmında ise çocuklara “sakın canınız sıkılmasın size edebiyat kısmında eğlenceli garip roman yazacağız...!” ifadesi yer almaktadır (Bahçe, 22 Ekim 1880: 1). İlk sayfanın üçüncü sütununda, “ey benim küçük dostlarım” ifadesinden sonra, “niçin yağmur yağıyor, sıcak neden olur? ne için soğuk olur? şems ve kamer nedir, tolu [dolu], yıldırım nedir?” gibi çocukları merak uyandırıcı sorularla eğlendirmeye ve eğitmeye yönelik bir yöntem takip edilmiştir. İkinci sayfada, yazılarda takip edilecek usul anlatılmıştır.

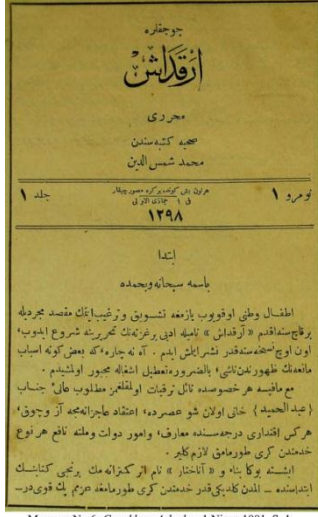

Mecmu'a No 5: Bahçe, 22 Ekim 1880, S. 1

Üçüncü sayfada aylar, aşere günü ve miladi, hicri yıllar soru cevap şeklinde tanıtılmıştır. Üçüncü sayfadaki diğer konu Nuh Peygamber'in Tufan hadisedir. Hemen her sayıda ahlak ve fen ilimleri, başlığı bazı sayılarda ise Fransızca metinler bulunmaktadır (Bahçe, 22 Temmuz 1881: 40).

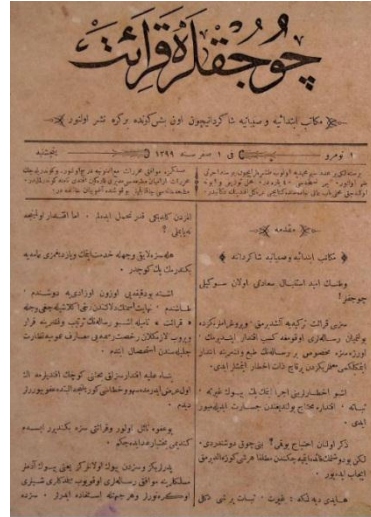
Beşinci sayfada maarif uygulamaları, ortaokula giden öğrencilerin yüzdeleri ve okuryazarlık oranları Avrupa devletleriyle karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir. Avrupa devletlerinin okullaşma oranları istatistiksel olarak verilerek, İngiltere ve Prusya ile Almanya'daki eğitim faaliyetleriyle Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetler karşılaştırılmıştır. Son sayfalarda bilmece ve eğlendirici bilgilere yer verilmiştir (Bahçe, 22 Ekim 1880: 1). *Bahçe*'de (19 Kasım 1880: 5; 4 Şubat 1881: 16) nadiren resimli baskı yapılmıştır. 19 Kasım'da yayınlanan 5. sayının 39. sayfasında batı menşeli bir hikâyenin kahramanı olan Giyom Tel'in hikâyesi ve resmi, 16. sayıda güneş sisteminin çizimi, sonraki üç sayıda Büyük İslam Alimi İbn-i Haldun'un hayatı, eserleri ve resmi yer almaktadır. *Bahçe*, Savaş sonrasındaki ilk çocuk dergisidir, kahramanlık hikâyeleri ile vatanseverlik duygularını öne çıkartmıştır ve eğlence ile eğitimi bir arada vermeyi hedeflemiş, çocukların ilgisini çekecek resimli anlatımlara bolca yer vermiştir. .

Bahçe'nin neşri devam ederken, *Çocuklara Arkadaş* adlı mecmuanın ilk sayısı 1 Nisan 1881 tarihinde yayımlanmıştır. *Çocuklara Arkadaş* ile 1880 yılında 13 sayı neşredilen *Arkadaş*'ın imtiyaz sahibi aynı kişidir. *Çocuklara Arkadaş* (1 Nisan 1881: 1), selefi *Arkadaş*'ın yayın çizgisini zenginleştirmeye çalışmıştır (Kür, 1991: 65-68). Mecmuanın ilk sayısında, on beş günde bir çıkacağı belirtilmektedir. Bu durum Müverrih Mehmet Şemseddin'in uzun süreli bir yayın çıkartmayı amaçladığını göstermekle birlikte *Çocuklara Arkadaş*, 12 sayı çıkabilmiştir. Mecmua resimlidir ve 9 varak 18 sayfadır. Bu döneme kadar neşredilmiş olan mecmualar içinde sayfa sayısı en fazla olanıdır. *Bahçe* ile benzer şekilde sayfa numaraları kesintisiz devam etmiştir.

Mecmua No 6: *Çocuklara Arkadaş*, 1 Nisan 1881, S. 1

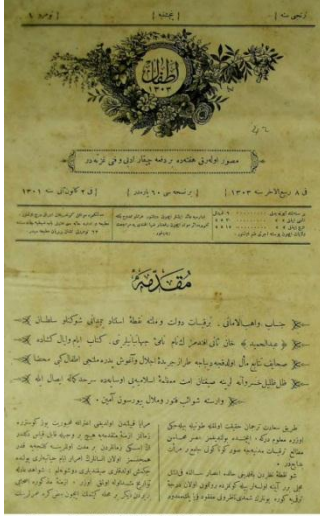
Çağdaşı diğer mecmualardan farklı olarak tarihleme sadece Hicri Takvimle yapılmıştır. Hayvan ve doğa olaylarının yanında İstanbul'daki tarihi eserleri de tanıtmaya öncelik vermiştir. Örneğin, 3. sayıda Ayasofya Camii Şerifi, 6. sayıda ise İstanbul At Meydanı resimli olarak tanıtılmıştır (*Çocuklara Arkadaş*, 1 Mayıs 1881: 3, 6). Müverrih, başlangıç kısmında amaçlarından bir tanesinin vatan evlatlarını okuyup yazmaya teşvik etmek olduğunu belirtmektedir (*Çocuklara Arkadaş*, 1 Nisan 1881: 1). Bu açıklama bize mecmuanın eğlendirmekten daha çok eğitime odaklı olduğunu göstermektedir. Buna mukabil, mecmuadaki resimli anlatımlar ve hikâyeler, çocukların ilgi merkezinin diri tutulmasını amaçlamaktaydı ve eğlence boyutunun da ihmal edilmediği görülmektedir.

Çocuklara Arkadaş ile hemen hemen aynı dönemde yayın hayatına başlayan diğer bir mecmua kız çocuklarını da hedef okuyucu kitlesi olarak belirleyen, Avrupa'dan örgü ve biçki örnekleri getiren *Çocuklara Kiraat*'tır (23 Aralık 1881: 1). Bu mecmua da eğitim ağırlıklıdır, *Çocuklara Arkadaş* ile benzer

Mecmua No 7: *Çocuklara Kiraat*, 23 Aralık 1881, S. 7

şekilde tarihi eserleri tanıtmayı ve okumayı sevdirmeyi amaçlamıştır. Müverrihi Mehmet Ziya'dır. Künyesinde mektep-i iptidai [sıbyan mektebi] öğrencilerine yönelik olarak 15 günde bir yayınlanacağı belirtilmiştir. İlk sayısı 23 Aralık 1881 tarihinde olmak üzere 18 sayı yayınlanmıştır. Resimlidir ve ilk defa tam sayfa resim neşreden çocuk mecmuasıdır. Birinci sayıda İzmit kasabasının denizden görünüşü yayınlanmıştır. Daha sonraki sayılarda, Erzurum, Van, İzmir, İstanbul, Pekin, Sayda, Kudüs, Yafa, gibi şehirler, karın yapısı, suyun mikroskop görüntüsü, Çin Seddi ile bazı hayvan ve bitkilerin resimlerine yer vermiştir. Mecmuada vatanseverlik duyguları öne çıkartılmış, çeviri eserler yayınlanmıştır. 10 sayfa neşredilen 18. sayının son sayfasındaki "ifade-i mahsus" kısmında mecmua yayınının sonlandırılacağı gerekçeleri ile okuyuculara duyurulmuştur (Çocuklara Kıraat, 23 Ekim 1882: 18). *Çocuklara Kıraat*, çok yoğun ve bilgilendirici aynı zamanda eğitici bir mecmuadır. Çağdaşları içinde en yoğun sayfa yapısına ve tam sayfa resimlere, beynelmilel kent, tarihi eser tanıtımlarına yer veren ilk neşriyattır.

Yayın hayatı dört ay gibi oldukça kısa bir süre devam eden *Etfâl*, aynı

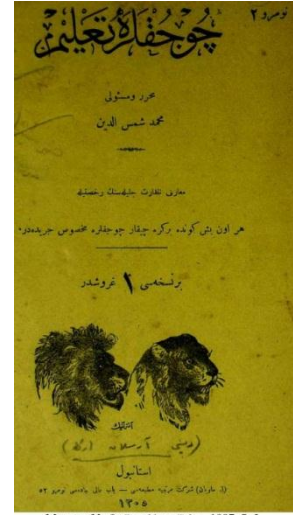
Mecmu No 4: *Etfâl*, 14 Ocak 1886, S. 1

isimle, çiçeklerle süslü bir motif içinde bulunan yeni tasarımla 1886 yılında tekrar yayınlanmıştır. Yeni yayın *Etfâl*'in giriş kısmında "haftada bir defa çıkar, edebi ve fenni gazetedir" ibaresi yer almaktadır. Bir nüshası dört varak, sekiz sayfadır ve 60 paraya satılmaktaydı. Bir senelik abonelik bedeli 60, altı aylık 30, üç aylık 10 kuruş idi ve Nişan Berberyan Matbaası'nda basılmaktaydı. İlk çocuk dergisi *Mümeyyiz* ile benzer olarak *Etfâl* (14 Ocak 1886/412: 1) de siyah beyaz, zeytin yeşili kâğıt üzerine basılmıştır ve ilk sayısı 8 varak 16 sayfadır. Sonraki sayılar 10 sayfaya düşmüştür. *Etfâl*, sadece çocuklara değil, rüştiye hatta yüksek okullardaki talebelere hitap etmeyi amaçlamıştı (Okay, 1999: 70).

Etfâl'in (14 Ocak 1886: 1) en önemli özelliği r esim baskılarının çağdaşlarından daha büyük ve canlı olmasıdır. Eğlence ve eğitim amaçlı, zengin resim içerikli *Etfâl*, dönemindeki diğer çocuk yayınlarından daha pahalıdır. *Etfâl*'in (25 Mart 1886: 11) içinde geometrik şekiller, hayvan tanıtımları da yer almaktadır ve hikâye anlatımları resimlerle zenginleştirilmiştir. Çağdaşları ile benzer şekilde sayfa numaraları kesintisizdir. 11. sayıda Dünyanın Yedi Harikası'ndan bir

tanesi olan İskenderiye Feneri ile dalgıç resimleri ve tanıtımları, 13. sayıda Mısır Piramitleri ve Sfenks resimleri, Luksor Vadisi, Nil Havzası, 14. sayıda gergedan resmi ve goril, 15. sayıda enlem ve boylamlara yer verilmiştir (8, 15, 22 Nisan 1886: 13, 14, 15). Mecmua, mizanpaj olarak ilgi çekicidir ve sayfaları çağdaşı *Çocuklara Kıraat* ile benzer şekilde oldukça yoğundur. İçerikte, devlet kuşu ve aslanın esiri tanınması gibi hikâyeler, Mozol'in Kabri gibi merak uyandırıcı tanıtımlar ve eğitici yazılara bolca yer verilmiştir.

Etfâl'den yaklaşık 10 yıl sonra yayımlanan diğer ciddi yayın *Çocuklara Talim* adlı mecmuadır. Müverrihi daha önceki iki mecmua gibi Mehmet Şemseddin'dir ve *Çocuklara Talim* (30 Aralık 1887:2) kendisinin çocuklara yönelik son yayınıdır. İlk sayısı 16 Aralık 1887 tarihinde Cuma günü neşredilmiştir, 15 günde bir çıkmaktadır, 12 sayfa ve 10 kuruştur. Toplam dokuz sayı olarak yayımlanmıştır. Tanıtacağı nebat ya da hayvanın resmini kapağına basan, dolayısıyla kapağı resimli ilk çocuk mecmuasıdır. Her sayıda kapak resmi ve *Mümeyyiz* ile benzer şekilde kapağın basıldığı kâğıt rengi değişmiştir (*Çocuklara Talim*, 26 Haziran 1888: 9).

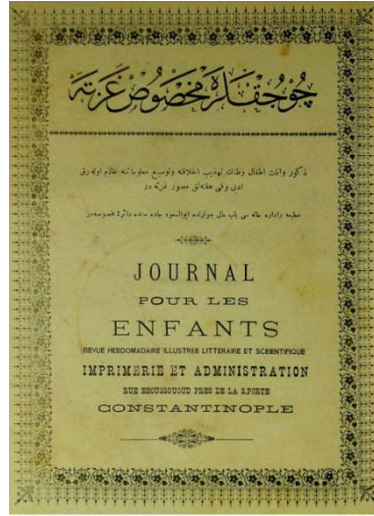

Mecmua No 8: *Çocuklara Talim*, 1887, S. 2

Künyedeki ilgi çekici bilgilerden bir tanesi “Maarif Nezareti'nin ruhsatiyle” ifadesidir (*Çocuklara Talim*, 16 Aralık 1887: 1). Bu durum Maarif Nezareti'nin çocuk mecmualarını denetim altına almaya karar verdiğini göstermektedir. Mehmet Şemseddin'in üçüncü çocuk mecmuası denemesidir ve daha öncekilerle karşılaştırıldığında çocukların merakını ve eğitim kültürünü önemsediği görülmektedir. İlk sayının ilk başlığı “yalancılık”tır. Sonraki başlık kapak resmi aslanlarla ilgilidir. 13. sayfada dünya ile ilgili coğrafi bilgiler ve Türkçe, Arapça ile Farsça dillerine ait bazı kelimelerin karşılıkları yazılmıştır. Her sayıda bir tanesi olmak üzere, toplama, çıkartma, bölme ve kerât cetvellerinden oluşan tablolar, üç dostu olan adam hikâyesi ve darbı mesel kısmı bulunmaktadır (*Çocuklara Talim*, 30 Aralık 1887: 2). Dokuz sayının hemen tamamında Afrika menşeli hayvanlar tanıtılmıştır. 5. sayıda tanıtılan hayvan zebra, 9. Sayıda ise kutup hayvanı olan fok balığıdır (*Çocuklara Talim*, 14 Mart 1887: 8). Eğlendirirken öğretmeyi ve eğitmeyi amaçlayan *Çocuklara Talim*, çağdaşı diğer mecmuaların bilgi yoğunluğu ile ilgi çekicilik düzeyine

ulaşamamıştır (Kür, 1991: 104-106). Bu nedenle yayın hayatı çağdaşlarından daha kısadır.

Tanzimat sonrası eğitimde yenileşme ve batılılaşma faaliyetleri ekseninde gerçekleştirilen çocuk yayınları içerisinde en uzun ömürlü olan neşriyat *Çocuklara Mahsus Gazete* isimli mecmuadır. Zikredilen mecmua haftalıktır, yıllığı 40 kuruştur, yurt dışı satışı ise 6 franktır. 1896-1898 yılları arasında, 12 yıl gibi uzun bir süre yayında kalmış ve 626 sayı basılmıştır. *Çocuklara Mahsus Gazete*, İmparatorluğun çocuk mecmuaları yayın serüveninde, daha önceki deneyim ve tecrübelerin bir araya getirildiği, sayfa mizanpajı, içerik yoğunluğu, resimli baskı, bulmaca, bilimsel içerik, hikâye, darbı mesel anlamında tüm özellikleri bünyesinde toplayan bir mecmuadır. Dönem dönem kapak şekli ve görüntüsü değişmiş, 297. sayıdan itibaren ön kapak Türkçe *Çocuklara Mahsus Gazete* (10 Haziran 1897: 297) ve Fransızca "*Journal Des Enfants*" şeklinde iki lisanda basılmıştır.

Mecmua No 10-1: *Çocuklara Mahsus Gazete*, Fransızca kapak, 1896

Mecmuada milli ve beynelmilel haberlere geniş yer ayrılmış, içinde bulunan dönemin gündemi de takip edilerek okuyuculara iletilmiştir. İlk defa iki sayfa büyüklüğünde bir savaş sahnesini gösteren resim bu mecmuada basılmıştır ve resmin konusu 1897 yılı Nisan-Mayıs aylarındaki Osmanlı-Yunan harbidir (*Çocuklara Mahsus Gazete*, 10 Haziran 1897: C.2/297). Mecmuada vatanseverlik duygularına özel önem verilmiş, bazı sayılarda Osmanlı Devlet Arması, 296. sayının ön kapağına ise direkleri çatılmış Türk bayrakları konulmuştur. Bayrakların basılı olduğu ön kapak renklidir ve 1901 yılına kadar neşredilen çocuk mecmuaları arasında ilk defa renkli baskı *Çocuklara Mahsus Gazete* (28 Kasım 1901: C.5/296) tarafından yapılmıştır.

İlk sayısı 21 Mayıs 1896 tarihinde çıkan *Çocuklara Mahsus Gazete* (21 Mayıs 1896: 1), nizami resim, seleflerinden ve çağdaşlarından çok ileri sayfa düzeni, kapsamı, içeriği, eğlenme ve eğitime kültürünü harmanlamaktaki başarısı ile çağdaşı Avrupa mecmuaları ile yarışabilecek niteliklere sahiptir. On iki yıl süresince yayında kalmayı başararak döneminin en uzun ömürlü çocuk mecmuası olmayı başaran *Çocuklara Mahsus Gazete* (1 Eylül 1906: C.10/25)

her hafta Perşembe günleri neşredilmekteydi. 1904 yılının başında yayınlanan 9. cilt, bir numaralı nüshasının başlık yazısının altında, “her hafta Perşembe günleri çıkar ve her şeyden bahseder... Osmanlı gazetesidir” açıklaması yer almaktadır. Kapakta bir manzara resmi bulunmaktadır ve resmin altında “bu nüshamızda sekiz makale ile sekiz resim vardır” ibaresi yer almaktadır.

İlk sayfada, “ifade-i mahsus” kısmında, *Çocuklara Mahsus Gazete*’nin (16 Mart 1904: C.9/1) dokuz senedir her hafta kesintisiz neşredildiğinin altı çizilerek, çocuklara yönelik eğlendirici eğitim ve öğretim faaliyetleri dile getirilmiş ve söz konusu yayınların devam ettirileceği belirtilmiştir.” İhtar-ı mahsus” başlığı altında ise, mecmuanın çocuklara ulaştırılması esnasında posta hizmetlerinde yaşanan gecikme ve aksaklıklardan şikâyet edilmiştir. Daha sonra Padişah II. Abdülhamid’i öven Selamlık Resm-i Âlisi adlı başlık ve çeşitli malumat kısımlarına yer verilmiştir. 1904 yılı Japon-Rus savaşının (Şubat 1904-Eylül 1905) başladığı yıldır ve *Çocuklara Mahsus Gazete* (16 Mart 1904: C.8/2) savaşın gidişatıyla Japonya ve sanayi şehri Nagazaki’nin tanıtımına geniş yer vermiştir. Bu durum dönemin gelişmeleri ile uyumludur zira Osmanlı Devleti, 93 Harbi’nde çok fazla toprak kaybettiği Çarlık Rusya’sına karşı Japonya’nın galibiyetini arzuluyordu (Ortaylı, 1981: 3-5).

1904 yılının ilk sayısının ön sayfalarında ağırlıklı olarak eğitici bilgiler bulunuyordu. İlerleyen sayfalarda madenlerden bahsedilmiş ve enteresan bir şekilde, yedi yıl önce, 1897 yılında ışınları Alman Kimyacı Martin H. Klaproth tarafından keşfedilen uranyum elementi ve keşfi hakkında bilgi verilmiştir (*Çocuklara Mahsus Gazete*, 16 Mart 1904: C.8/6). Daha sonraki sayfalarda bir hastanın başına gelen olayların anlatıldığı bir hikâye, Çin’den bir tören resmi ve resimle gösterilmiş bir çocuk oyunu ve ünlü bilim kurgu romancısı Jules Verne’in Faik Sabri tarafından Türkçeye tercüme edilen “On Beş Yaşında bir Kaptan” adlı romanının tanıtımı ile son sayfalarda tabiat ve bitkiler hakkında bilgiler bulunmaktadır (*Çocuklara Mahsus Gazete*, 16 Mart 1904: C.8/6). 14 sayfa olarak yayınlanan mecmua, Osmanlı çocuk neşriyatında önemli bir boşluğu doldurmuş, hedef kitle çocukların ihtiyaçlarına cevap verilmiş, eğitim, öğretim ile eğlenceyi başarılı bir şekilde harmanlayabilmiş ve

Mecmua No 11: *Çocuklara Rehber*, 21 Nisan 1898, S. 1

dolayısıyla 12 yıl gibi uzun bir süre yayında kalabilmiştir.

Cüneyd Okay (1999: 90) mecmua hakkında, “büyük kısmı Avrupa gazete ve mecmualarından alınmış iyi baskı resimler, yazısız resimli hikâyeler, fıkralar, eğitici ve öğretici yazılar, şiirler, küçük eğlendirici hikâyeler, ödüllü bilmeceler, bulmacalar, tercüme hikâyeler, Avrupa ve dünya şehirlerinin tanıtıldığı başlıklar, monologlar, tefrika romanlar, çocuk sağlığı ile ilgili bilgiler, kısacası dönemin çocuklarına hitap edecek her şey vardır” notunu düşmektedir. Sonuç olarak *Çocuklara Mahsus Gazete*(23 Ağustos 1906: C.11/24), baskı, içerik ve eğlence ile eğitime vermiş olduğu özel önem, takip ettiği farklı anlatım metoduyla uzun süre yayında kalmayı ve döneminin en çok ilgi çeken mecmuası olmayı başarmıştır.

Aynı dönemde neşredilen bir diğer mecmua *Çocuklara Rehber*'dir (22 Nisan 1897: 1). İlk nüshası 22 Nisan 1897 tarihinde yayınlanmıştır. Perşembe günleri neşredilen mecmua, dört yıl gibi, dönemine göre uzun sayılabilecek bir süre yayına devam etmiştir. Çocuklara yönelik yayınların ikinci en uzun ömürlüsüdür. İmtiyaz sahibi Muallim Ahmet Midhat'tır. Mecmua, ilk sayısından itibaren, her sene ilk sayıda belirtildiği üzere çocukları eğitirken, eğlendirme amacı güttüğünü açıklamıştır.

Kendinden önceki mecmualarla benzer şekilde konu başlıklarından bir tanesi “ahlak”tır ve seleflerinden farklı şekilde konu başlıklarının bazıları kaligrafik yazıyla yazılmıştır. Avrupai tarzda basılmakla birlikte resimsizdir, içerikte bir kısmı Fransızca tercüme olmak üzere öğretici, eğlendirici ve ilgi

çekici hikâyelere yer verilmiştir. Tek renk kâğıda basılmıştır, ön kapak mizanpajı dönem dönem değiştirilmiş, bazen resimli ve kırmızı, yeşil, gri gibi farklı renklerde kâğıtlara basılmıştır (*Çocuklara Rehber*, 22 Nisan 1899:1). 1899 yılının 3. sayısından itibaren bazı sayıları resimli olan kapak sayfasında çocukların ilgisini çekebilecek, bahçe işleri, bilim, dünya, köy, yağlı boya gibi içerik hakkında fikir oluşturabilecek resimler bulunmaktadır. Genellikle beş varak 10 sayfa neşredilmiştir (*Çocuklara Rehber*, 4 Mayıs 1899: 3).

Mecmua No 12: *Çocuk Bahçesi*, 26 Ocak 1905, S. 1

1880 yılında 40 sayı yayınlanan *Bahçe* mecmuasından 25 yıl sonra, 1905 yılında *Çocuk Bahçesi* (29 Ocak 1905: 1) adlı mecmua bu sefer 43 sayı olarak yayınlanmıştır. *Çocuk Bahçesi*'nin fiyatı selefleri ile aynı olarak 20 paradır, matbu harf stili kendisinden önceki çocuk mecmualarından farklıdır. 26 Ocak 1905 tarihinde neşredilen ilk sayının künyesindeki yayın tarihi sadece Rumi takvimle “13 Kânunusani 1320” şeklindedir, yayın ve idare merkezi Selanik olan üçüncü mecmuadır.

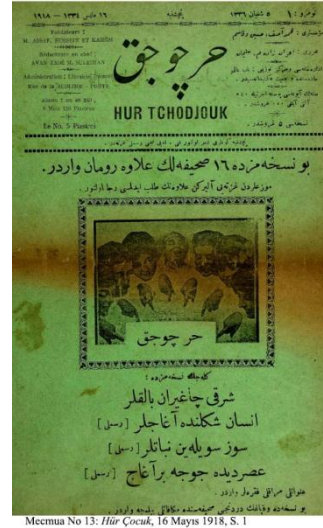
“İfade-i Mahsusa” adlı girizgâhında çocukların eğlendirilmesinin ve bu arada eğitilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Yazar kadrosu Mehmet Emin [Yurdakul], Tevfik Fikret, Rıza Tevfik [Bölükbaşı], Ali Ulvi [Öleve] gibi dönemin ünlü simalarından oluşmuştur. İlan için tarife yayınlayan ilk mecmuadır, 7 varak, 14 sayfa şeklinde yayınlanmıştır. Ön kapağı ilginç şekilde yatay olarak basılmıştır, resimsizdir ve yine ilginç şekilde beşinci sayının ilk sayfasının tamamı Celal Sahir'in [Erozan] “altun” adlı şiirinden oluşmuştur. Bazı sayılarında, Balkanlardaki imparatorluk toprakları ile ilgili bilgilere, karekök matematik işlemlerine ve üçgenlerin açıları gibi geometrik hesaplamalara yer verilmiştir (*Çocuk Bahçesi*, 27 Şubat 1905: 4; 26 Nisan 1905: 13). II. Meşrutiyet öncesinde son kayda değer çocuk mecmuasıdır.

II. Meşrutiyet (1908) sonrası aynı zamanda İttihat Terakki'nin (İTC) 1908'de kısmen ve 1909'dan itibaren fiilen Osmanlı idaresini ele aldığı bir dönemdir. Bu dönemde İTC, tüm tebaaya yönelik olarak yoğun bir Osmanlıcılık kimliği oluşturma politikası uygulayarak Türk olmayan tebaayı kontrol altında tutmayı amaçlamış, diğer taraftan da İmparatorluğun içinde ve dışında yaşayan Türkler arasında vatanseverlik duygularının yükseltilmesine önem vermiştir. İTC'nin bu politikasında eğitimin ve dolayısıyla çocuk neşriyatının özel bir yeri vardır (Semiz, 2014: 230-232; Mango, 1972: 115; Kerimoğlu, 2007: 134). İTC dönemindeki çocuk mecmualarının yayın tarzı, takip edilen politika ve dönemin milliyetçiliği tetikleyici gelişmelerinden yakından etkilenmiştir. İTC Dönemi İmparatorluğa yönelik tehditlerin, isyanların ve yıkıcı savaşların birbirini takip ettiği bir dönemdir. Dolayısıyla dönemin başlıca çocuk mecmualarındaki eğlence ve eğitim kültürü içinde bulunulan şartlar doğrultusunda şekillenmiştir. İTC'nin idareyi elinde bulundurduğu zaman aralığı: II. Meşrutiyet sonrası dönem: Balkan Savaşları öncesi (1908-1913) ile sonrası (1913-1914), I. Dünya Savaşı (1914-1918) ve Milli Mücadele dönemi (1918-1922) şeklinde üç taksime ayrılabilir. Zira Milli Mücadele Dönemi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu resmen sona ermiş, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Milli Mücadele dönemi aynı zamanda Mondros Mütarekesi dönemidir. Söz konusu

tarihsel taksimat çocuk mecmualarının yayın politikalarını, II. Meşrutiyet dönemi öncesinden farklı şekilde yakından etkilemiş, İmparatorluğa yönelik tehditler arttıkça, ilginç bir şekilde çocuk mecmualarındaki milliyetçilik, vatanseverlik, birlik ve beraberlik temaları yoğunlaşmış, “Türk Çocuğu” ifadesi sıklıkla kullanılmıştır.

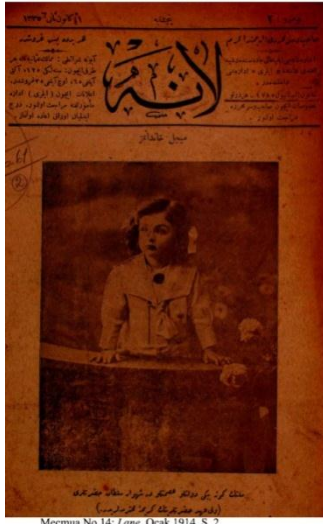
Bu bağlamda I. ve II. Balkan Savaşları sonrasındaki mecmuaların ortak özelliği, bilimsel eğitim ve eğlenceden daha çok; milliyetçilik, İmparatorluğa sadakat ve düşmana kaybedilen toprakların geri alınmasına yönelik vatanseverlik duygularını çocukların zihnine işlemeyi hedeflemeleridir. Zikredilen neşriyat içerisinde *Mekteplilere Arkadaş*'ın (18 Ocak 1910: 1) ilk sayısı 18 Ocak 1910 tarihinde Salı günü, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanan 31 Mart Vakası'ndan yaklaşık bir buçuk yıl sonra neşredilmiştir. Mecmua resimlidir, ilk sayının ikinci sayfasında vatanseverlik duygularını coşturacak lirik bir şiir vardır. İlerleyen sayılarda Avrupalı bilim insanlarının ve önemli tarihi şahsiyetlerin fotoğraflı tanıtımları yapılmıştır. Dönemin kayda değer diğer yayını II. Balkan Savaşı'ndan dört ay önce neşredilen *Çocuk Dünyası*'dır. Meşrutiyet döneminin karakteristik özelliklerini içinde barındıran *Çocuk Dünyası* (27 Mart 1913: 1) Perşembe günü yayınlanmıştır. İlk sayının girizgâhında çocuklardan önce anne ve babalara hitap eden bir önsöz vardır, içerikte bolca anlatılan öyküler resim çizimleriyle canlandırılmıştır. Kahramanlık hikâyelerine özel önem verilmiştir. Örneğin, yedinci sayıda “Küçük Türk Kahramanı” adlı resimli bir öykü vardır. İlginin diri tutulabilmesi için merak uyandırıcı bilmeceler sorulmuş ve cevaplar bir sonraki sayıda verilmiştir (*Çocuk Dünyası*, 16 Nisan 1913; 7).

II. Balkan Savaşı sonrasında, 9 Ekim 1913 Perşembe günü neşredilen *Türk Yavrusu* isiminden de anlaşılacağı gibi savaşlar sonrasındaki yıkım ve mağlubiyetlerin tetiklediği; İttihat Terakki dönemi milliyetçiliğinin zirve yaptığı bir mecmuadır. *Türk Yavrusu* (9 Ekim 1913: 1), çocukları Türkçülük doğrultusunda eğitmeye yönelik bir yayın politikası takip etmiş, çocukları eğlendirmekten ziyade, dağılmakta olan İmparatorluğu ayakta tutabilecek Türk kimliği etrafında toplanmış bir nesil yetiştirmeyi amaçlamıştır. Mecmuanın yayın politikası İTC'nin Türkçülük politikası ile birebir uyumludur (Berkes, 2002: 393-394). Birinci

sayının kapağında “Büyük Türk Şairi Mehmet Emin Bey’in [Yurdakul]” resimli bir tanıtımına yer verilmiş, Mehmet Emin’in Türk kimliğine vurgu yapılmıştır.

I. Dünya Savaşı dönemi yayınları içerisinde ilk sayısı 16 Mayıs 1918 tarihinde, savaşı bitiren Mondros Ateşkesi imzalanmadan beş ay önce neşredilen *Hür Çocuk* dikkat çekmektedir. *Hür Çocuk*’un (16 Mayıs 1918: 1) ilk sayısının künyesi, Türkçe ve Latin harfli Fransızca olarak iki dillidir. Muharrirliğini Avanzade Mehmed Süleyman üstlenmiştir. Savaş dönemi olmasına rağmen *Hür Çocuk* (23 Mayıs 1918: 2) talim ve terbiyeye ağırlık vermiş, çocukları belli ilkeler doğrultusunda eğitmeyi amaçlamıştır. İkinci sayısında 16 sayfalık roman eki ile çıkmış fakat yayın hayatı uzun sürmemiştir.

Mecmua No 14: Lane, Ocak 1914, S. 2

Mütareke döneminin ilk çocuk mecmuası *Lane*’dir. Birinci sayısı 18 Aralık 1919 tarihlidir. Kapağında küçük bir kız çocuğunun resmi bulunan ikinci sayı 1 Ocak 1919 Perşembe günü yayınlanmıştır (Lane, 1 Ocak 1919: 2). *Lane*, resimlidir, 15 günde bir çıkmaktadır, İmparatorluğun I. Dünya Savaşı’nda almış olduğu ağır mağlubiyetten ve mütareke dönemi sonrasının getireceği neticeleri kestirilemeyen sonuçlarından etkilenmekle birlikte ilk olarak çocukları eğitmeyi ve daha sonra eğlendirmeyi amaçlamıştır. İkinci sayısındaki listeden, sekiz kişinin mecmuaya aylık abone olduğu

anlaşılmaktadır. Hikâye ve lirik şiirlere bolca yer verilmiş, mütareke dönemi şartları hakkında yorumdan kaçınılmakla birlikte, “Harb-i Umumi”deki çocuk kahramanlıkları anlatılmıştır. Örneğin ikinci sayıda, 14 yaşındaki bir çocuğun I. Dünya Savaşı’ndaki kahramanlıkları; “Kahraman Küçük Gemici” adlı öykü ile anlatılmıştır. Mecmuada dünyadan haberler köşesi de mevcuttur (Lane, 1 Ocak 1919: 2).

Tanzimat’tan 30 yıl sonra 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile başlayan eğitimde yenilik faaliyetleri kapsamında eğitime ve eğlendirmeye odaklanan Cumhuriyet öncesi çocuk mecmualarının son kayda değer örneği 5 Nisan 1922 Perşembe günü haftalık olarak neşredilen *Bizim Mecmua* adlı yayındır. *Bizim Mecmua* (22 Nisan 1922: 3), Milli Mücadeleyi zaferle sonuçlandıracak Büyük Taarruz’dan beş ay önce, İstanbul işgal altında iken neşredilmiştir. Mizanpajı kendisinden önceki mecmualardan farklı olarak bazı

sayfalarda çift değil tek sütundur, sekiz varak 16 sayfadır. Fiyatı 5 kuruştur, künyesinde sadece miladi tarih vardır, kırmızı boya ile etrafı boyayan bir tavşan ve kuşun resmedildiği ön kapağı ile tüm sayıların son kapağındaki karşılıklı iki sayfa renklidir, girizgâhı “sevimli çocuklar, pek çok zamandır sabırsızlıkla beklediğiniz mecmuaya bugün kavuştunuz” şeklindedir.

Bizim Mecmua'nın ulaşılabilir nüshalarında enteresan şekilde Milli Mücadele ile ilgili yorum ya da resimli anlatımdan kaçınılmıştır. Bu durum biraz da basım yeri İstanbul'un işgal altında olmasından ve Ankara ile İstanbul Hükümetleri arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklanmıştır. Bu esnada öğretim ve eğitime amaçlı bir mecmua olan *Bizim Mecmua*, nesir hikâye ağırlıklı bir yayın politikası takip etmiştir ve bazı sayılarında hayvan, bitki, bilimsel icatlar gibi konuları ele alan tanıtım köşelerine yer verilmiştir. *Bizim Mecmua*, Osmanlı Dönemi'nin son çocuk yayınıdır. Cumhuriyetle birlikte yayın politikası, eğlendirme, öğretim ve eğitime kültürü köklü bir değişim geçirerek yeniden şekillenmiştir. Köklü değişikliklere rağmen Cumhuriyet Dönemi yenileşme süreci Osmanlı Dönemi çocuk neşriyatının oluşturmuş olduğu gelenek ve tecrübe üzerinde yükselmiştir.

SONUÇ

Eğitim alanındaki batılılaşma çalışmalarının 1869 gibi geç bir tarihte başlaması çocuklara yönelik süreli yayınların neşrini de geciktirmiştir. İmparatorluğun son yüzyılında gerçekleşen Tanzimat döneminde, batılılaşma hareketleri hız kazanmış, 1869 yılında ilan edilen Maarifi Umumiye Nizamnamesi ile eğitim sistemi yenilenerek belli oranda batılı normlara göre düzenlenmiştir. Batılı tarzda çocuklara yönelik neşriyat da bu dönemde başlamıştır. Tanzimat dönemi aynı zamanda İmparatorluğun toprak kayıplarının telafi edilemediği, savaşlarda seri mağlubiyetlerin alındığı ve bu karmaşa içerisinde meşrutî sistemin denendiği bir zaman dilimidir. Söz konusu durumun etkileri İmparatorluktaki tüm yayınlarda ve büyük oranda çocukları hedefleyen süreli neşriyatta görülmektedir.

Çocuklara yönelik mecmualar ilk yıllarda genellikle iki varak, dört sayfa ya da dört varak sekiz sayfa şeklinde, bir sayfada iki sütun yazı yer almak üzere; ortalama olarak 21x29 cm. yani A4 boyutlarında basılmıştır. Fiyatlar, ortalama 10 ile 20 para, abonelikler ise 10 ile 30 kuruş arasında değişmiştir. İmparatorluğun son döneminde savaşların ve devlet ekonomisinin durumu paranın değerini de yakından etkilemekle birlikte, 20 kuruşun ortalama itibari değeri bir mecdiyedir. Fakat I. Dünya Savaşı sonrasındaki enflasyonist baskı

çocuk mecmularına da yansımış, bir nüsha mecmuanın fiyatı 10 kuruşa yükselmiştir. Çocuk mecmualarının büyük kısmı İstanbul'da neşredilmekle birlikte Selanik ve diğer büyük Osmanlı şehirlerinde de kısıtlı sayıda çocuk neşriyatı yapılmıştır.

Eldeki süreli yayınların ve dönemle ilgili çalışmalardan elde edilen sayısal verilere göre; 1869-1922 yılları arasında İmparatorlukta 40 adet çocuk mecmuası yayınlanmış ve zikredilen tarihler arasında toplam 1532 sayı mecmua neşredilmiştir. Böylece çocuk neşriyatı başladıktan sonra, 1922 yılına kadar senede ortalama 29; ayda, 2,4 sayı mecmua yayınlanmıştır. Zikredilen rakamlar elbette genel ortalamayı vermektedir ve yıllara göre yayın sayısı sıklığı değişiklik göstermiştir. Söz konusu ortalama dönemin Avrupa matbuatı ile hatta Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim tebaa ve misyoner yayınları ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür.

Çocuklara yönelik neşriyat ile hemen hemen eş zamanlı olarak I. Meşrutiyet denemesi gerçekleşmiş ve sonrasında bir dizi savaş yaşanmıştır. Zikredilen siyasi ve tarihi gelişmelerin sınırlı yansımalarını çocuk mecmualarında görmek mümkündür. Uzun süre sonra yürürlüğe konulan II. Meşrutiyet sonrasındaki neşriyatta, zaman zaman vatanseverlik, Türkçülük, milliyetçilik, kahramanlık, zafer, şan ve şöhret gibi temalara öncelik verilmiş, eğlence ve eğitim ikinci plana itilmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı'nın son yüzyılında doğan ve önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlayan çocuk neşriyatı çok sayıdaki eksiklik ve sürdürülebilirlik sorunlarına rağmen amacına ulaşmış, Cumhuriyet döneminde yeniden kurgulanacak çocuk neşriyatına hazır bir alt yapı bırakmıştır.

Ele alınan dönemin çocuk mecmualarında eğlence ve eğitim kültürü önemli bir yer tutmuştur. Zira çocukların meraklarının diri tutulabilmesi ancak dikkatlerini çekebilecek düz yazı, şiir ya da görsellerin kullanımı ile mümkündür. Dönemin çocuk mecmuaları bu realiteyi oldukça etkili bir şekilde analiz etmiş, sayfalarında mutlaka bilmece, fıkra, ilginç hikâye, resim ve çizgisel anlatıma dayalı bir yaygın politikası uygulamışlardır.

Unutulmamalıdır ki, dönemin şartları gereği Osmanlı'da çocuk neşriyatı çok geç başlamış, eğlence ve eğitim kültürü zaman geçtikçe gelişme göstermeye çalışmış, Batılı yayınların etkisinde kalınmış, birkaç istisna hariç süreklilik sağlayamamanın problemleri yaşanmıştır. Buna rağmen, mecmualarda ilgi çekici ya da eğlendirici anlatım ya da görsellerin yanında eğitici bilgilere de özel önem verilmiş, çocukların eğitim hayatını aksatmaması için mecmualar

genellikle tatil olan Perşembe ve Cumalar günleri yayınlanmıştır. Siyasi gelişmelerden, ekonomik sorunlardan ve devlet idarecilerinin politikalarından etkilenmiş olmalarına rağmen çocuk mecmuaları temel amaçları olan eğlendirirken öğretme kültüründen ödün vermemişlerdir. Bu saptama bize, çok sayıda zorlukla karşılaşılsa da çocuklara yönelik yayınların ana hedeflerinden sapmayan bir tutarlılık içinde yayın yaptığını göstermektedir.

KAYNAKÇA**Telif Eserler**

- Ahmet Midhat Efendi, *Denizci Hasan*, Bedir Yayinevi, İstanbul, b.t.y.
- Balcı, Ahmet, “Çocuklara Kıraat Dergisi”, *Bilig*, Kış 2014, S. 68. s. 319-349.
- Balcı, Ahmet, “Bir Okuma Materyali Olarak Çocuk Dergileri ve ‘Çocuklara’ Rehber”, *TÜBAR*, XIII, 2003 Bahar. s. 25-42.
- Bayram, Yavuz, “Türk Edebiyatı’nın İlk Çocuk Dergisi: Mümeyyiz (1869-1870)”, *Hece*, S. 104-105, Ankara, 2005.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma Tarihi*, Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Bilici, İbrahim E., *Medya Okuryazarlığı Eğitimi*, Nobel Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Deniz, Fatma Banu, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Sürekli Çocuk Yayınlarında Dini Motifler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2010.
- Kara, İsmail, Birinci, Ali, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sibyan Mektepleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C. VII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.
- Kerimoğlu, Hasan Taner, “II. Meşrutiyet’in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikası ve Rumlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 22, 2007. s. 133-143.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1992.
- Kür, İsmet, *Türkiye’de Süreli Çocuk Yayınları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
- Mango, Andrew, “The Young Turks”, *Middle Eastern Studies*, S. 8, No 1, Haziran 1972. s. 107-117.
- McGuire, Carson, Smith, Sidney B., “Child Development in Periodical Literature”, *Child Development*, S. 19, No 1/2, Mart-Haziran, 1948. s. 112-124.
- Okay, Cüneyd, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1981.
- Özdemir, Hakan, “Osmanlı İdaresinin Ermeni Okullarına Yaklaşımı (1878-1900)”, *Tarih Okulu*, S. 13.Sonbahar-Kış, 2012, s. 115-148.

- Semiz, Yaşar, “İttihat Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 35, Bahar 2014.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
- Ungan, Suat, Yiğit, Fadime, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Süreli Çocuk Yayınları”, *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, S. 10, 2014. s. 184-198. s. 217-244.
- Uyanık, Ercan, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikaları (1908-1918)”. *Amme İdaresi Dergisi*, C. 42, S. 2, Haziran 2009. s. 67-88.
- Verne, Jules *Onbeş Yaşında Bir Kaptan*, Çev. Ferid Namık Hansoy, 3. Baskı, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul, 1981.

Çocuk Süreli Yayınları

- Arkadaş*, İmtiyaz Sahibi ve Muharriri: Şemsi [Efendi], Babıali Caddesi 28 Numaralı (Kırkanbar) Matbaası, İstanbul, 1876-1877.
- Bahçe*, İmtiyaz Sahibi: Kemal Efendi, Mektebi Sanayi-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1880-1881.
- Baptist Missionary Magazine*, “The World Field”, 1875, 55: 4, Amerika Birleşik Devletleri, 1875.
- Bizim Mecmau*, Mesul Müdürü: Hulusi [Efendi], Evkaf Matbaası, İstanbul, 1922-1927. *Çocuk Bahçesi*, Hamidiye-i Sanayi Mektebi Matbaası, Selanik, 1905.
- Çocuk Dünyası*, Müdürü: Tevfik Nureddin, Babıali Caddesi 77 Numara Türk Yurdu Kütüphanesi, Matbaayı Kadir, İstanbul, 1913-1918.
- Çocuk Yurdu*, Mesul Müdürü: Derviş Kaptanuzade Mehmet Nevzat, Babıali Caddesinde Kütüphaneyi Milli, Zerafet Matbaası, İstanbul, 1913.
- Çocuklara Arkadaş*, Muharriri: Mehmet Şemseddin, Babıali Caddesi, Mehran Matbaası, İstanbul, 1910.
- Çocuklara Kıraat*, Müverrihi: Mehmet Ziya, Çıkıkçılar Yokuşu Ağabeyan Hanı, İstanbul, 1881-1882.
- Çocuklara Mahsus Gazete*, İmtiyaz Sahibi: İbni Hakkı Tahir, Sirkeci Tramvay Caddesi, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1896-1908.
- Çocuklara Rehber*, İmtiyaz Sahibi: Ahmet Mithat, Osmanlı Asrı Matbaası Şirketi, Selanik, 1897-1901.
- Çocuklara Talim*, Muhrrihi: Mehmet Şemseddin, Babıali Caddesi Numara 52, Şirketi Mertebiye Matbaası, İstanbul, 1887-1888.

Etfâl, İmtiyaz Sahibi: Şemsi [Efendi], Babıali Caddesi 6 Numara, İstanbul, 1875.

Etfâl, İmtiyaz Sahibi: Şemsi [Efendi], Zaptiye Caddesinde 63 Numara Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul, 1886.

Hür Çocuk, Muharriri: Avanzade Mehmet Süleyman, Babıali Caddesi Cemiyet Kütüphanesi, İstanbul, 1918.

Lane, Babıali Caddesi Reşit Efendi Hanı, İstanbul, 1919-1920.

Mekteblilere Arkadaş, Mesul Müdürü: Mehmet Faik, Çağaloğlu Sokağı, Ruşen Matbaası, İstanbul, 1910.

Mümeyyiz, CamlıhanMatbaası, İstanbul, 1869-1870.

Sadâkat, Babıali Caddesi 24 Numara, İstanbul, 1875. *Türk Yavrusu*, Müdürü: Gündüz Alp, Babıali Caddesi İkdam Sırasında Türk Kitaphanesi, İstanbul, 1913.

İnternet Siteleri

Periodicals of Hakkı Tarık Us Collection

<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html> [10/07/2015]

Çocuk Dergileri

<http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2013-06/okuma.html> [13/07/2015].